

Ірына Гапоненка

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

e-mail: harapienka@bsu.by

ORCID: 0000-0003-4082-447X

Марына Свістунова

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

e-mail: svistunovami@bsu.by

ORCID: 0000-0001-8856-9530

Філолагі-славiсты XIX ст. пра характар пісьмовай традыцыі ў гісторыі беларускай мовы

Высвятленне ступені і характару пераемнасці моўных традыцый з'яўляецца адной з вядучых задач гістарычнай навукі аб мове. Ад яе вырашэння залежыць фарміраванне аб'ектыўных падыходаў да цэлага шэрага важных моўна-гістарычных праблем, у прыватнасці да праблемы перыядызацыі гісторыі мовы, вызначэння моўнага «ўзросту», акрэслення сацыялінгвістычнага тыпу мовы і інш. Абмеркаванне статусу мовы і даўнасці яе ўтварэння іншым разам выходзіць за лінгвістычныя рамкі і пытанне моўнай пераемнасці набывае новае актуальнае, ужо не толькі навуковае, але і грамадскае гучанне. Устанаўленне навуковых вывадаў па пытанні пераемнасці асабліва прынцыповым з'яўляецца для тых моў, якія зазналі неспрыяльнае ўмяшанне ў натуральныя працэсы свайго развіцця. Менавіта таму філіяцыйны аспект на працягу многіх дзесяцігоддзяў застаецца актуальным у даследаваннях па гісторыі беларускай літаратурнай мовы.

Перад тым як пачаць непасрэдны аналіз, лічым мэтазгодным зрабіць некалькі папярэдніх заўваг, датычных сацыяльна-грамадскай сітуацыі на беларускіх землях у XIX ст.

Тагачасная беларуская гісторыя «была выражэннем узаемнае барацьбы русыфікацыйных і полёнізуючых начал за гегемонію ў Беларусі» [Цьвікевіч 1993, 16]. Не дзіўна, што тагачасная беларуская інтэ-

лігенцыя аказалася падзеленай на дзве выразна арыентаваныя інтэлектуальныя групы.

Прадстаўнікі першай з іх былі паслядоўнікамі руху пад назвай «заходнерусізм», дакладнае азначэнне якому даў А. Цьвікевіч:

Пад «западно-руссизмом» мы разумеем тую плынь у гісторыі грамадзкай думкі на Беларусі, якая лічыла, што Беларусь не зьяўляецца краінай з асобнай нацыянальнай культурай і ня мае дзеля гэтага права на самастойнае культурнае і палітычнае развіццё, але што яна зьяўляецца культурна і дзяржаўна часткай Расіі і таму павінна быць разглядаана як адзін з яе суштаўных элементаў [Цьвікевіч 1993, 7].

Адзін з галоўных ідэолагаў руху М. Каяловіч быў прыхільнікам распаўсюджанага у той час меркавання, згодна з якім палякамі лічыліся ўсе католікі, а існаванне катэгорыі беларусаў-католікаў папросту не дапускалася [Mironowicz 2003, 14].

Апанентамі прарасійскіх заходнярусаў выступалі беларускія выхадцы з каталіцкай шляхты, «якія ідэалізавалі каталіцызм і даўнюю Рэч Паспалітую, прапагандавалі адзінства палітычных інтарэсаў Польшчы і Беларусі як яе правінцыі» [Mironowicz 2003, 13].

У цэлым беларуская сацыяльная вярхушка – шляхта – валодала ўсведамленнем палітычнага адзінства, але не мела развітога пачуцця этнічнай самасвядомасці [Макарэвіч 2006, 270]. Да сярэдзіны XIX ст. у гэтай групе самавызначэнне паводле сацыяльнага статусу «ўсё яшчэ мела больш вагі, чым вызначэнне канфесійнае ці, тым больш, этнічнае» [Куль-Сяльвестрава 2002, 295]. Адносіны шляхты да народнай масы нешляхецкага паходжання маглі вагацца ад спачувальных да пагардлівых, але ў любым выпадку засноўваліся на захаванні пэўнай сацыяльнай дыстанцыі. Аб'яднанне грамадскай і інтэлектуальнай эліты з народам запавольвалася нават не з-за неразумення этнічнай еднасці, а таму, што «гэта вымагала адмаўлення ад класава-культурнай элітарнасці, якой і акрэслівалася шляхетнасць. Адмаўленне ад польскасці або расійскасці ўспрымалася шляхецкай элітай краю як пагроза грамадскай дэградацыі...» [Radzik 2000, 204].

Такім чынам ствараўся своеасаблівы грамадскі парадокс: самі прыхільнікі ідэі беларускасці міжвольна (а часам, магчыма, і свядома) стрымлівалі яе на этнаграфічна-культурнай стадыі, не даючы развіцця да нацыянальна-палітычнага ўзроўню [Гапоненка 2021, 89].

Толькі ў канцы XIX ст. «найбольш перадавая, прагрэсіўная частка шляхты не ўспрыняла традыцыйнай пагарды да селяніна і ўжо не адмяжоўвала сябе ад народа, што і дазволіла ў поўнай меры ўсвядоміць свае

задачы і абавязкі ў нацыянальным беларускім руху» [Семашкевіч 1971, 12–13], які меў у асноўным сацыяльна-культурны характар і ставіў за мэту развіццё беларускай культуры, мовы, звычаяў, а ў перспектыве – стварэнне дзяржаўнасці на нацыянальным грунце.

Пералічаныя фактары дэтэрмінавалі не толькі моўную сітуацыю на беларускіх землях XIX ст., але і філалагічныя інтэрпрэтацыі статусу самой беларускай мовы і яе гісторыі, у прыватнасці характару пісьмовай традыцыі.

У беларускай лінгвістыцы даследчыкі разыходзяцца ў ацэнках перарыву пісьмовай традыцыі і пераемнасці паміж старабеларускай і новай беларускай літаратурнай мовай. Многімі моваведамі (А. Жураўскі, Н. Вайтовіч, К. Крапіва, І. Крамко, Б. Плотнікаў, Л. Сямешка і інш.) праводзілася (ці, прынамсі, не аспрэчвалася) думка пра тое, што новы літаратурны варыянт беларускай мовы сфарміраваўся ў вялікім часавым адрыве ад старога і што паміж старой і новай беларускай літаратурнай мовай не існуе прамой і непасрэднай пераемнасці. Толькі некаторыя навукоўцы абгрунтоўвалі бесперапыннасць развіцця беларускай літаратурнай мовы (У. Анічэнка, А. Баханькоў), выказвалі меркаванне адносна апасродкаванай (праз народную творчасць) пераемнасці (Л. Шакун), канстатавалі існаванне вялікай колькасці (справавых) пісьмовых тэкстаў у XVIII ст. (А. Ігнаценка). У апошнія два дзесяцігоддзі навуковыя погляды на праблемы перарыву і пераемнасці ў гісторыі беларускай літаратурнай мовы актывізаваліся і эвалюцыянавалі. У гэтай сувязі можна назваць працы такіх беларускіх лінгвістаў, як І. Будзько, Г. Кулеш, В. Лемцюгова, В. Ляшчынская, С. Струкава, Г. Ціванова і інш.; азначаным праблемам прысвечаны таксама працы некаторых польскіх (І. Гетка), украінскіх (В. Русаніўскі, А. Скапненка), расійскіх (І. Козыраў, Л. Шчавінская) даследчыкаў.

Прапанаваная намi інтэрпрэтацыя меркаванняў філолагаў-славiстаў XIX ст. адносна існавання або адсутнасці перарыву ў пісьмовай традыцыі беларускай літаратурнай мовы носіць верагоднасны, дапушчальны характар, паколькі на той час такая асобная мовазнаўчая праблема яшчэ не была вылучана і сфармулявана. Разам з тым для сучаснага яе асэнсавання і вырашэння неабходна разуменне гістарычнай рэтраспектывы і перадумоў узнікнення. У гэтай сувязі XIX ст. з'яўляецца выключна паказальным, хаця і вельмі неадназначным перыядам. У нашым даследаванні не могуць быць прадстаўлены разважанні ўсіх філолагаў XIX ст., якія надавалі ўвагу беларускай мове. Напрыклад, намi не разглядалася тут багацейшая беларусістычная спадчына заснавальніка беларускага мовазнаўства Яфіма Карскага, распачатая ў 1885 г. ар-

тыкулам *Обзор звуков и форм белорусской речи*, якая патрабуе асобнага падрабязнага вывучэння. Больш поўнае апісальна-аналітычнае даследаванне лінгвістычных падыходаў да філіяцыйнай праблемы ў гісторыі беларускай мовы на пачатковым этапе развіцця беларусазнаўчай навукі – справа будучага, тут жа мы паспрабуем даць найбольш агульнае апісанне выказванняў філолагаў XIX ст. адносна характару пісьмовай традыцыі беларускай мовы, згрупаваўшы іх погляды паводле асноўнай ідэі.

I. Дастаткова распаўсюджаным у славістычным асяроддзі XIX ст. з’яўлялася меркаванне, згодна з якім прызнавалася, што беларуская пісьмовая мова ў старажытнасці была высокаразвітай (часцей за ўсё гаворка ідзе пра афіцыйна-справавы стыль), але знікла да канца XVI ці XVII ст. Важна, што пры гэтым ні пісьмовая, ні вусна-гутарковая формы мовы старажытнага перыяду ніяк не суадносіліся з існуючымі ў XIX ст. формамі беларускай мовы.

Прыхільнікам падобнага пункту погляду, напрыклад, з’яўляўся расійскі бібліяграф **Васіль Сопікаў** (1765–1818), які, не будучы філолагам, меў непасрэднае дачыненне да гісторыі славянскага кнігадрукавання. «Менавіта ён падняў з забыцця тэрмін *беларуская мова*, які пасля паспяхова сцвердзіўся», – паведамляе С. Запрудскі [Запрудскі 2020, 15]. У ч. 1 сваёй грунтоўнай працы *Опыт российской библиографии* [1813] В. Сопікаў так ахарактарызаваў беларускую мову:

Под именем белорусского языка разумеется наречие живших в Белоруссии и Польше благочестивых Греческого исповедания людей. Монахи в тех странах жившие до исхода XVII ст., почти все свои богословские и поучительные сочинения писали сим языком. Он есть смесь, составленная из языков славенского, русского, польского, а частию и латинского [Сопиков 1904, 49].

І хаця прама пра спыненне пісьмовай традыцыі беларускай мовы тут не гаворыцца, аднак з кантэксту вынікае, што да канца (исхода) XVII ст. яно (спыненне) адбылося. Інтэрпэтуючы прыведзеную цытату, неабходна ўлічваць, па-першае, што В. Сопікаў меў на ўвазе выключна царкоўнаславянскія кнігі, таму і назіранне яго датычыцца толькі рэлігійнага пісьменства; па-другое, што Беларуссю на пачатку XIX ст. звычайна называлі Магілёўшчыну і Віцебшчыну; па-трэцяе, што лінгвонім *беларуская мова* В. Сопікаў, як і іншыя яго сучаснікі, ужываў для азначэння мовы старажытнага ўсходнеславянскага пісьменства, што бытвала на (умоўна) не-маскоўскіх землях, і не суадносіў з тагачаснымі

жывымі народнымі гаворкамі, г. зн. не разглядаў беларускую мову як катэгорыю гістарычную і стылістычна разгалінаваную.

Падобных поглядаў прытрымліваўся і знакаміты польскі славіст, мовазнавец і лексікограф **Самуэль Багуміл Ліндэ** (1771–1847). У яго навуковы абсяг старажытнае беларускае пісьменства трапіла ўжо пасля выхаду манументальнага *Słownika języka polskiego* [1807–1814] [Lewaszkiwicz 1980, 39; Запрудскі 2020, 28, 37–38].

У пазнейшых за слоўнік працах С. Ліндэ фігуруюць розныя назвы беларускай мовы. Так, у разгорнутай рэцэнзій на бібліяграфію В. Сопікава пад назвай *O literaturze słowiańsko-rosyjskiej* [1815–1816] сустракаюцца лінгвонімы *język Biało-rosyjski, dyalekt białoruski, język białoruski* (мова *Бела-расійская, дыялект беларускі, мова беларуская*), а тэрмін *język ruski* (мова *руская*) іншым разам уключае ў сябе і мову беларускую. Усе лінгвонімы ў названай працы С. Ліндэ суадносяцца са старажытным кірылічным пісьменствам на ўсходнеславянскіх землях (сучасных беларускіх і ўкраінскіх). Асэнсоўваючы лёс пісьмовай традыцыі *рускай* (а па сутнасці – старабеларускай) мовы, С. Ліндэ піша, што «Літоўскія Статуты, першы і трэці, выйшлі па-руску, што ўсе Ягелоны ажно да Жыгімонта Аўгуста па-руску ў Літве пісалі, прывілеі і правы давалі»¹ [Linde 1815, 33–34], г. зн. абмяжоўвае яе існаванне канцом XVI ст. – эпохай Жыгімонта Аўгуста (1520–1572).

У іншай маштабнай працы С. Ліндэ *O statucie litewskim: ruskim językiem i drukiem wydany wiadomość* [1816] змешчаны раздзел *O piśmie i języku tegoż Statutu* [Linde 1816b, 11–19]. У ім сярод іншага разглядаюцца наступныя праблемныя пытанні (пададзеныя ў змесце як асобныя падзагаловкі): Што такое *Руская* (тут і далей у абзацы вылучэнне курсівам наша – І.Г., М.С.) мова?; Статут напісаны мовай *Бела-Рускай*; Узор яе; Лёгкасць пераробкі *Рускай* мовы на Польскую; Макаранізмы ў *Бела-Рускай* мове; *Бела-Рускія* выразы, якія адрозніваюцца ад Польскіх; Чым з’яўляецца *Беларуская* мова? Тэкст са Святога Пісьма *па-Беларуску*, параўнанне з Бібліяй Астрожскай. Не паглыбляючыся ў зместавае напаўненне прыведзеных тут лінгвонімаў, заўважым, што С. Ліндэ называе мову Статута *беларускай* і цытуе тое яе азначэнне, якое раней даў В. Сопікаў, дапоўніўшы яго ўласнымі назіраннямі [Linde 1816b, 17].

Непасрэдна на старонках, прысвечаных мове Статута, С. Ліндэ таксама выкарыстаў розныя варыянты яе назвы: *język Biało-rosyjski, Białoruski, Ruski* (мова *Бела-Руская, Беларуская, Руская*). Важнай з’яўляецца яго

¹ Тут і далей, за выключэннем частак, прысвечаных Я. Чачоту і А. Ельскаму, пераклад з польскай мовы наш – І.Г., М.С.

заўвага пра тое, што беларускі перакладчык урыўка са Святога Письма, змешчанага ў Статуце пад гербам Пагоня, прыстасоўваўся да жывой народнай гаворкі (*potocznej mowy swoich współziomków*) [Linde 18166, 19].

У прадмове да перакладу кнігі М. Грэча аб рускай літаратуры пад назвай *Rys historyczny literatury rosyyskiej* [1823] С. Ліндэ падкрэслівае неабходнасць устанавіць і захоўваць розніцу паміж назвамі *Języka Słowiańskiego, Serkiewnego, Ruskiego, Małorossyyskiego, Białoruskiego i Rossyyskiego teraźniejszego* (*Мовы Славянскай, Царкоўнай, Рускай, Маларасійскай, Беларускай і Расійскай сучаснай*). Паводле яго слоў, на беларускай мове гаворыць люд на Літве і часткова на Валыні [Linde 1823, XIII].

Такім чынам, з улікам супярэчлівасці поглядаў С. Ліндэ на ўсходнеславянскія мовы ў іх вусна-гутарковай і літаратурна-пісьмовай разнавіднасцях, а таксама варыянтнасці выкарыстаных ім лінгвінімаў, можна адзначыць, што польскі даследчык звязваў пісьмовую традыцыю беларускай мовы са старажытнасцю і абмяжоваў яе канцом XVI ст.

Адным з найбольш вядомых еўрапейскіх славістаў першай трэці XIX ст. быў уніяцкі святар **Міхаіл Баброўскі** (1784(85?)–1848). Знаўца старажытнага пісьменства, выкладчык, ён быў прыхільнікам ідэі адраджэння і пашырэння *стараславянскай*, або *славянскай* па яго тэрміналогіі, мовы ў богаслужэнні і навучальных установах і адмоўна ставіўся да пранікнення ў сферу рэлігійнага пісьменства *жывых наречий*, якія скажаюць першапачатковы сакральны тэкст і сэнс. Настойваючы на захаванні чысціні *первобытнага языка славянскаго* ў богаслужэнні і навучанні, М. Баброўскі разам з тым сам прамаўляў павучанні на мове, зразумелай мясцовым жыхарам, калі ў 1841 г. стаў пружанскім благачынным. Прычым ніякай супярэчнасці ў пазіцыі М. Баброўскага не было – ён раздзяляў мэты, сферы і рэцыпіентаў маўлення: для духоўнай і свецкай адукацыі і выхавання неабходна валоданне царкоўнаславянскай мовы, а для іншых абставін больш падыходзіць мясцовая гаворка [Свістунова 2013, 115].

Абапіраючыся на вынятакі з выступлення М. Баброўскага з нагоды пачатку чытання ім курса славяназнаўства ў Віленскім універсітэце (1826), якія былі апублікаваны ў мемуарах яго пляменніка ўжо пасля смерці знакамітага філолага, можна сцвярджаць, што ён вылучае асобнае *наречіе белорусское* ў шэрагу іншых старажытных усходнеславянскіх пісьмовых моў: «[...] начали писать [...] то на белорусском наречии, то на малорусском, то на червонорусском, в каждом с примесью польского» [Бобровский 1887, 63]. Аднак менавіта *наречіе белорусское* называе М. Баброўскі канцылярскай мовай Вялікага Княства Літоўскага; беларускай лічыў ён і мову скарынаўскіх выданняў [Бобровский 1887, 63–65].

Ададаючы належнае беларускай пісьмовай мове старажытнага перыяду, М. Баброўскі ніяк не звязвае яе са сваёй сучаснасцю, што, у прынцыпе, зразумела і нават заканамерна з улікам стану беларускай мовы і пісьменства ў 1826 г.

Уяўляе цікавасць для нашага даследавання і адна з прац расійскага гісторыка і перакладчыка **Дзмітрыя Языкава** (1773–1844) – артыкул *Белорусский или Русский язык*, падрыхтаваны для т. 7 *Энциклопедического лексикона* А. Плюшара [1836]. Пад назвай *белорусский (русский) язык*, як указвае Д. Языкаў, тагачасныя славісты сталі разумець старажытна-пісьмовую мову, зафіксаваную ў творах Францыска Скарыны, Сімяона Полацкага, Лазара Барановіча і іншых духоўных пісьменнікаў. Аднак Д. Языкаў у прынцыповым плане лічыў гэтае найменне няправільным. Пры гэтым мова пералічаных помнікаў называецца ў яго тарабаршчынай, варварскай мовай, якая ўяўляе з сябе больш ці менш шчыльную сумесь польскіх і рускіх выразаў і слоў. Палякі, па словах Д. Языкава, называлі такую моўную разнавіднасць «*Русским языком*, т. е. ни Польским, ни Московским» [Языков 1836, 568].

Сярод старажытных помнікаў Д. Языкаў вылучае афіцыйна-справавыя творы, напісаныя *настоящим языком Белорусским*:

Настоящий язык Белорусский есть весьма любопытный памятник, который наши ученые должны бы тщательно изучать, потому что он многое объясняет в русских летописях и в филологии нашего языка. [...] Он был официальным языком Литовского Двора и правительства, еще во времена их язычества [Языков 1836, 569].

Д. Языкаў выказвае меркаванне, што гэта сапраўдная беларуская мова захавала свой аўтэнтчны старажытны выгляд, не засмецілася «мангалізмамі», арэал яе распаўсюджання ў старажытнасці даходзіў да Пскова і Ноўгарада, а ў гістарычнай іерархіі яна з’яўляецца зыходнай для вялікарускай мовы, фактычна яе «бацькам». Але такая кваліфікацыя датычыць выключна старажытнага моўнага перыяду.

Істотна, што гаворачы пра мову 1830-х гадоў, якая ўжываецца ў «Белай Русі і Літве сярод простых людзей», Д. Языкаў [1836, 568–569] паведамляе, што яна не мае ніякага падабенства ні з *варварским*, ні з *настоящим белорусским языком*.

У цэлым жа можна канстатаваць, што Д. Языкаў быў у лагеры тых, хто мог бы адмаўляць наяўнасць стадыйнай сувязі ў гісторыі беларускай мовы (калі б такое пытанне ўвогуле магло быць сфармулявана ў святле таго, на якім узроўні развіцця знаходзілася гістарычнае мовазнаўства на час напісання яго энцыклапедычнага артыкула).

У пэўных адносінах спрычыніўся да разгляdanaга намі пытання і вядомы польскі літаратуразнавец **Міхал Вішнеўскі** (1794–1865), які змясціў у т. 8 сваёй манументальнай *Historii literatury polskiej* [1851] (§: 4 *Język i literatura białoruska. Przekłady pisma ś. przez połoczanina Franciszka Skorynę na język białoruski*), прысвечаны беларускай мове і літаратуры [Wiszniewski 1851, 460–484]. Прызнаючы самастойны статус беларускай мовы, адмаўляючы яе азначэнне, дадзенае В. Сопікавым, як мешаніны са (стара)славянскай, рускай і польскай моў, М. Вішнеўскі адзначае існаванне стылістычна разгалінаванай пісьмовай беларускай мовы ў старажытнасці. Так, ён піша:

Рускія князі, свецкія людзі і духавенства, асабліва базыльяне, на ўсёй Літве і на Беларусі пісалі беларускай мовай ад другой паловы шаснаццатага да канца сямнаццатага стагоддзя творы тэалагічныя, а пасля падзелу царквы рускай у Польшчы творы палемічныя выдаваць пачалі. На гэтай мове напісаны метрыкі і акты Літоўскія, той мовай напісаны выданы праз Даніловіча Летанісец Літоўскі. Скарына на мову беларускую цэлае Св. Пісанне пераклаў, можа з чэшскай, а Мамонічы выдалі Статут Літоўскі. Будны напісаў Катэхізіс і кнігу Апраўданне грэшнага чалавека [Wiszniewski 1851, 461].

М. Вішнеўскі назваў аўтараў палемічных і паэтычных твораў, напісаных па-беларуску, а таксама са спасылкай на К. Калайдовіча і П. Строева, прывёў назвы твораў, перакладзеных з польскай на беларускую мову галоўным чынам у XVII ст., падаў тэкставыя ўрыўкі для параўнання старажытнай беларускай мовы з царкоўнаславянскай і польскай. Шмат увагі надаваў М. Вішнеўскі творам Францыска Скарыны, мову якіх польскі навуковец неаднаразова называе беларускай [Wiszniewski 1851, 461, 464, 466 і інш.]. Узгадваюцца ў *Historii literatury polskiej* напісаныя па-беларуску творы розных жанраў і пераклады [Wiszniewski 1851, 480–487], а ў § 1 – і некаторыя рэлігійна-палемічныя творы [Wiszniewski 1851, 248–405] (заўважым, што не ўсе прыведзеныя М. Вішнеўскім у 1851 г. звесткі адпавядаюць сучаснаму стану ведаў).

Падрабязна спыніўшыся на творах старажытнага беларускага пісьменства, М. Вішнеўскі ніяк не звязвае гэтую пісьмовую традыцыю з сучаснасцю, што ў прынцыпе зразумела, паколькі прадмет яго даследавання – гісторыя польскай літаратуры, арганічнай часткай якой адпаведна аўтарскай канцэпцыі выступае і літаратура беларуская. Таму не варта шукаць сведчанняў адносна праблемы пераемнасці беларускай літаратурнай мовы ў грунтоўнай манаграфіі польскага навукоўца. Аднак варты прызнання той факт, што ў ёй сцвярджаецца існаванне асобнай беларускай мовы і багатага старажытнага пісьменства на гэтай мове.

II. Частка даследчыкаў прызнавала існаванне развітой старабеларускай пісьмовай традыцыі і канстатавала яе сувязь (прынамсі, мінімальную) з сучаснымі гаворкамі беларускай тэрыторыі.

Адным з расійскіх навукоўцаў, якія на пачатку XIX ст. зрабілі значны ўнёсак у вывучэнне беларускай мовы, быў **Канстанцін Калайдовіч** (1792–1832). Для нашага даследавання найбольшую цікавасць мае яго праца *О белорусском наречии*, падрыхтаваная ў 1811 г., але надрукаваная толькі ў 1822 г. З яе вынікае, што К. Калайдовіч лічыў беларускую мову (*белорусское наречие*) асобнай самастойнай мовай, істотна адрозненнай ад ужывальнай у Расіі рускай мовы. Разам з тым ён піша:

Под именем белорусского наречия разумею мы слог живших в Белоруссии, Малороссии, Литве и Польше [у разуменні зместу тапонімаў, якое бытвала ў XIX ст. – І.Г., М.С.] благочестивых католиков и униатов. Это наречие есть смесь из языков славянорусского, польского, немецкого и частично латинского, составившаяся в то время, когда от влияния польской словесности забывали чистый язык славянский. Духовные и светские писали на сем наречии, именуя оное языком **русским**, с XVI до истечения XVII столетия, почти все свои богословские поучительные сочинения и дипломатические бумаги, употребляя в письме и печати известные начертания церковной славянской азбуки [цыт. па: Прыгодзіч 2006, 7].

К. Калайдовіч разглядаў і старажытную беларускую пісьмовую мову, і сучасную яму вусную беларускую гаворку. Лічыў, што кніжнай беларускай мовы не існуе: «Теперь уже не существует книжное наречие белорусское» [цыт. па: Прыгодзіч 2006, 9], што на пачатак XIX ст. *уцелевшее наречие* захавалася ў дзвюх губерніях: Магілёўскай і Віцебскай, а таксама часткова ў Смаленскай. А ў цэлым, на думку К. Калайдовіча, па мове беларусы і ўкраінцы не адрозніваюцца ад усёй Расіі, за выключэннем казак і тужлівых песень. Паказальная таксама фраза ў заключэнні згаданага артыкула, дзе К. Калайдовіч указвае на неабходнасць вывучэння *столь важного предмета* самімі *белорусцами*, паколькі яны лепш могуць даследаваць уласную мову і з яе дапамогай тлумачыць мову старажытных помнікаў [Прыгодзіч 2006, 13].

У філіяцыйным аспекце гэтыя меркаванні можна трактаваць як частковае апасродкаванае прызнанне пераемнасці паміж старой і новай мовай беларусаў, прычым старажытная мова выступае як кніжна-пісьмовая, а мова пачатку XIX ст. – як вусна-размоўная.

Беларуская мова як адна са славянскіх моў, да таго ж малавядомых навукоўцам першай паловы XIX ст., не магла не прыцягнуць увагу вядомага славацкага і чэшскага славіста **Паўла Ёзафа Шафарыка** (1795–1861). Так, у сваёй першай сур’ёзнай навуковай працы *Geschichte*

der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten (Гісторыя славянскай мовы і літаратуры ва ўсіх дыялектах) [1826] П. Шафарык акрэслівае геаграфію пражывання беларусаў (Літва: Віленская, Гродзенская губерніі, Беластоцкая вобласць і адна частка Белай Русі, пераважна Валынская губернія), піша пра тое, што на гэтай мове даўней вялося справаводства, быў напісаны Статут і творы некаторых «рускіх» аўтараў XVI–XVII стст. У межах нашага даследавання цікавым з’яўляецца вызначэнне П. Шафарыкам сучаснай яму беларускай мовы (гаворкі) як новай, што ўзнікла пасля ўтварэння Рэчы Паспалітай абодвух народаў, адчула на сабе моцны польскамоўны ўплыў і таму ўтрымлівае шмат паланізмаў [паводле: Запрудскі 2020, 148]².

У працы *Slovanské starožitnosti (Славянскія старажытнасці)* [1837] П. Шафарык паведамляе пра этнагенез беларусаў, а ў працы *Slowanský národopis (Славянскае народнапісанне)* [1842]³ акрэслівае геаграфію пражывання беларусаў, прыводзіць статыстычныя даныя, падае характарыстыку беларускай мовы, указвае на яе дыялектны падзел. Асабліваю цікавасць уяўляе Глава I. *Речь русская, § 9. Наречие Белорусское* [Шафарык 1843, 27–30]. Так, у раздзелах *Подречие* і *Словесность* паведамляецца:

Мы ничего не можем наверное сказать о подречиях этого наречия. Некоторые языкоисследователи различают подречие чисто *Белорусское*, в губ. Могилевской и Витебской или в собственно так называемой Белой Руси, и *Литовско-Руское*, встречаемое в книгах XVI столетия, изданных в Вильне, и основанное на говоре простонародия губ. Виленской, Гродненской и Минской, и после обработанное писателями в их сочинениях [Шафарык 1843, 29].

Ныне Белорусы, как и Малорусы, суть, по книжному языку и словесности, союзники Великорусов; но было время, когда они, в течении XIV, XV і XVI столетий писали, а по изобретении книгопечатания, и печатали сами на своем языке, смешанном с Польским, который, так как свойствами своими явно отличается от теперешнего разговорного языка простого народа, то потому некоторые новейшие и называют его *Литовско-Руским* [Шафарык 1843, 29–30].

Далей называюцца найбольш значныя помнікі старажытнага беларускага пісьменства, і ў заключэнні П. Шафарык лагічна пераходзіць да сучаснай яму эпохі:

² Яшчэ раней, у 1822 г., дакладна такое ж меркаванне выказаў аўтар двухтамавай працы *Prawda ruska* [1820, 1822] Ігнацы Бенедыкт Ракавецкі (1783–1839): «Тут трэба заўважыць, што дыялект гэты пачаў стварацца ад часоў аб’яднання Літвы з Польшчай і што таму мае шмат польскіх і нават лацінскіх слоў» [Rakowiecki 1822, 191].

³ У 1843 г. праца выйшла ў перакладзе Осіпа Бадзянскага па-руску. Цытаты ў нашым артыкуле прыводзяцца паводле гэтага перакладнага выдання.

В наше время вышел Катехизис для Белорусов Римско-Католиков на простонародном наречии, названном в заглавии *Польско-Русским* [1835]; неизвестный пытался перевести Вергилиеву Энеиду по образцу Малорусской (в рукописи), а Голембёвский [1830] и Рыпинский напечатали в своих сочинениях несколько чистых Белорусских народных песен [Шафарик 1843, 30].

Абагульняючы назіранні над выказваннямі П. Шафарыка, можна адзначыць, што, з аднаго боку, вядомы славіст называе сучасную яму беларускую мову новай, якая ўзнікла пасля аб'яднання ВКЛ з Каралеўствам Польскім, а з другога боку, лагічны працяг старажытнага беларускага пісьменства звязвае з сучаснымі вядомымі яму творамі на беларускай мове. Трактуючы прыведзеныя меркаванні П. Шафарыка, трэба ўлічваць, што яны выказваліся на адлегласці ў адзінаццаць гадоў (1826 г. і 1837 г.), а таксама прымаць пад увагу стан ведаў пра беларускую мову ў першай палове XIX ст.

Мовазнавец, археограф, даследчык гісторыі царквы **Іван Грыгаровіч** (1792–1852), аўтар-складальнік *Белорусского архива древних грамот* [1824–1825], сучасную яму і гістарычную Беларусь бачыў у цеснай непасрэднай сувязі. Азначэнне *беларускі*, выкарыстанае ў назве зборніка, у цэлым у навуковай творчасці І. Грыгаровіча не мела стабільнага ўжывання ў спалучэнні са словам *мова*. Як сведчыць С. Запрудскі, на працягу 1820–50-х гадоў І. Грыгаровіч выкарыстоўваў як мінімум тры найменні: *літоўска-руская, беларуская* і, найпазней, *заходняруская* мова [Запрудскі 2020, 139]. Ужываны І. Грыгаровічам выраз *белорусское правописание (беларускі правапіс)* найбольш верагодна азначаў:

[...] правапіс, уласцівы помнікам, напісаным пэўным («беларускім») почыркам. Такім чынам, тэрмін *беларускі* ўжываўся І. Грыгаровічам пераважна ў археографічным (*беларускі правапіс*) і геаграфічным (рэгіён Магілёўшчыны, Віцебшчыны, Смаленшчыны) значэннях, аднак яшчэ не ў поўнай меры быў перанесены на мову.

Тая акалічнасць, што І. Грыгаровіч працаваў пераважна са старымі пісьмовымі крыніцамі, дамінавала ў яго разуменні беларускай мовы. Здаецца, часам ён амаль не браў пад увагу наяўнасць вуснай формы мовы і розніцу паміж ёй і пісьмовай формай беларускай мовы [Запрудскі 2020, 139].

У 1850–51 гг. яшчэ адным сур'ёзным праектам І. Грыгаровіча стала ўкладанне *Словаря западнорусского языка* (захаваўся ў рукапісе), які змяшчаў не толькі лексіку старажытных пісьмовых крыніц, але і словы з жывога тагачаснага маўлення, якія ілюстраваліся запісамі «вуснай мовы, прыказкамі, прымаўкамі, загадкамі, фрагментамі песень» [цыт. па: Гуліцкі 1994, 166].

Пры вельмі шырокім разуменні пераемнасці аб'яднанне такіх храналагічна і функцыянальна разнесеных аб'ектаў у адным шэрагу дазваляе зрабіць дапушчэнне, што І. Грыгаровіч успрымаў сучасную яму жывую народную мову ў прамой сувязі са старажытнай мовай, фактычна як яе своеасаблівы працяг. Гэта засведчыла, напрыклад, яго выказванне пра тое, што «слоўнік ёсць летапіс мовы, і ў гэты летапіс павінны быць унесены ўсе факты, якія былі і ёсць» [цыт. па: Гуліцкі 1994, 166].

III. Вучоныя, погляды якіх можна аб'яднаць у яшчэ адной групе, адмаўлялі існаванне якой бы то ні было асобнай беларускай пісьмовай традыцыі, не вылучаючы яе з рускай, і/або адмаўлялі яе існаванне ў сучасным ім XIX ст.

Так, вельмі катэгарычна адносна беларускай пісьмовай мовы выказаўся расійскі дзеяч **Міхаіл Качаноўскі** (1775–1842), вядомы найперш як гісторык, але таксама і як перакладчык, літаратурны крытык⁴, рэдактар-выдавец часопіса «Вестник Европы». У невялікім артыкуле ў сваім часопісе [№ 23 за 1828 г.] М. Качаноўскі абвяргае памылковае, на яго думку, меркаванне:

[...] якобы Литовско-Русский язык, каким писаны статуты и который господствовал в канцелярии Великих Князей Литовских, есть – *Белорусский*. Наши археографы поверили в этом Сопикову, который прежде всех, если не ошибаюсь, приписал наречию Литовско-Русскому *Белорусское* происхождение, потому единственно, что Доктор Скорина, перелagатель Книг Священных, был *родом из Полоцка*. Белорусского книжного языка нет и не бывало [Каченовский 1828, 146].

Вельмі моцным аргументам у абгрунтаванні паходжання *Литовско-Русского книжного языка* не з вярхоўя Дняпра, а з тэрыторый ля Буга ці Сані М. Качаноўскі лічыць правільнае напісанне літары яць у тэксце граматы Вітаўта 1399 г. – маўляў, *малороссиянин* не памыліцца ў напісанні гэтай літары ў адрозненне ад *великороссиянина* [Каченовский 1828, 146].

Паказальным прыкладам пашыранага ў сярэдзіне 30-х гадоў XIX ст. меркавання пра пісьмовую традыцыю «русінаў» з'яўляюцца словы **ананімнага аўтара** артыкула *Rusini i ich język*, змешчанага ў польскім часопісе «Przyciel Ludu», які выдаваўся ў Лешна (Leszno) Эрнстам Гюнтэрам. Нам невядома, хто выступіў у друку пад псеўданімам *S. P...r*, але, як

⁴ Менавіта М. Качаноўскаму прысвечана вядомая эпіграма А. Пушкіна *Как! жив еще Курилка журналист?*

вынікае са зместу артыкула, гэта быў чалавек, зацікаўлены гісторыяй, народнай культурай і блізка да філалогіі. Разумеючы пад русінамі славян, якія жывуць на абшарах ад Карпацкіх гор да Дзвіны, ва Усходняй Галіцыі і на Падоле, Валыні і большай частцы Літвы, аўтар піша пра іх *język ruski*:

Мова, якая іх вылучае і пазначае нацыянальную прыналежнасць, мова руская ўжо даўно перастала быць мовай кніжнай. Русіны – людзі не аднаго толькі стану, г. зн. вясковыя жыхары, і таму іх мова не была толькі хлопскім дыялектам. Такого кшталту мовы не могуць захоўвацца ў чысціні, бо, пазбаўленыя пісьма і друку, не маюць чым акрэсліць і сцвердзіць сваю характэрную адметнасць. [...] Але была некалі руская мова кніжнай мовай. Засведчана гэта і першым выданнем Літоўскага Статута і многімі іншымі творамі рэлігійнага і гістарычнага зместу. [...] пануючыя ў Вільні князі выдавалі свае распараджэнні на рускай мове. На гэтай мове гаварыў Уладзіслаў Ягайла, калі ажаніўся з каралевай Польшчы і злучыў два народы; толькі яго сыны і ўнукі ад часу, калі пачалі стала сядзець у Кракаве, перайшлі на польскую мову. Гэты прыклад і больш высокая, чым у русінаў, адукаванасць польскай шляхты прывялі паступова да спальшчэння рускай шляхты. За шляхтай пайшла большая частка мяшчан. Урэшце русчызна засталася толькі мовай хлопаў, у якіх у пазнейшыя часы, паколькі яны не ўмеюць чытаць, нават не ўзнікала патрэба ў выданні якіх-небудзь, хоць самых элементарных кніг [S. P...г. 1836, 269].

У гэтым артыкуле 1836 г. ананімны аўтар азначэнне *беларускі* не прымяняе ні ў складзе этноніма, ні ў дачыненні да мовы. Выглядае на тое, што асобнай беларускай народнасці і беларускай мовы сярод русінаў і русінскай мовы для яго фактычна не існуе. Ён не толькі гаворыць пра спыненне пісьмовай традыцыі «рускай» (у т. л. беларускай) мовы, але і называе прычыну гэтага – адсутнасць сацыяльнага запыту на пісьмовую форму: пераход на больш статусную польскую мову і бязграматнасць асноўных носьбітаў «рускай» мовы – хлопаў.

Трэба думаць, скепіс у адносінах да хлопаў-русінаў, якім не патрэбна пісьмовая мова, выказваў не толькі аўтар артыкула *Rusini i ich język*. Аднак насамрэч сітуацыя, канечне, выглядала не так аднабакова, як гэта ўяўляў сабе ананімны аўтар, паколькі патрэба ў такой форме мовы наспела і існавала. У выпадку з беларускай мовай (як адной з т. зв. «рускіх») гэта засведчыла, напрыклад, творчасць і дзейнасць у Віленскай вучэбнай акрузе членаў згуртавання філаматаў (1817–1823), куды ўваходзілі Ян Чачот, Тамаш Зан, Юзаф Яжоўскі і многія іншыя, з кім быў звязаны і Адам Міцкевіч.

IV. Асобную групу прадстаўляюць меркаванні, аўтары якіх прызнаюць факт бесперапыннага існавання пісьмовай традыцыі беларускай мовы ад старажытнасці і да сучаснага ім XIX ст.

Вартыя ўзгадвання ў гэтай сувязі погляды **Яна Антонія Чачота** (1796–1847), з імем якога звязваецца пачатак беларускага мовазнаўства і які не толькі збіраў і выдаваў беларускі фальклор, сам пісаў па-беларуску, але і зрабіў першае навуковае апісанне беларускай мовы, знаходзіўся ля вытокаў беларускай лексікаграфіі. Сутыкнуўшыся з праблемай графічнай перадачы беларускамоўных твораў падчас укладання зборнікаў фальклору і ва ўласнай паэтычнай творчасці, ён з неабходнасцю прыходзіць да асэнсавання прынцыпаў беларускага правапісу і неабходнасці стварэння граматыкі беларускай мовы [Прыгодзіч 2006, 99, 101, 114]. Існаванне пісьмовай формы беларускай мовы для таго, хто сам спрабаваў пісаць па-беларуску, было рэальным фактам. І як нам уяўляецца, ва ўспрыняцці Я. Чачота, тая *славяна-крывіцкая мова* або *крывіцкі дыялект*, пра якія ён пісаў у прадмове да кнігі *Piosenki wieśniacze znad Niemna i Dźwiny* [1845], з'яўляецца натуральным працягам мовы, «на якой на нашай памяці любілі размаўляць паміж сабою старыя паны, што яшчэ живуць, на якой дагэтуль гавораць паны і аканомы з сялянамі, на якой пісалі ў нас некалі афіцыйныя акты» [цыт. па: Прыгодзіч 2006, 101]. Фактычна для яго гэта не дзве (былая і новая), а адна і тая ж мова, якая да таго ж некалі мела пісьмовую форму і мусіць мець яе ў сучаснасці (гаворка пра 1845 г.), таму ў напісаным Я. Чачотам няма разваг адносна праблемы перарыву паміж старажытнай і сучаснай яму пісьмовымі формамі беларускай мовы. Адносна сітуацыі з апошняй Я. Чачот са шкадаваннем піша: «[...] крывіцкае племя, якое налічвае некалькі мільёнаў насельніцтва, не мае нічога болей, апроча катэхізіса, выдадзенага нядаўна ў Віленскай епархіяльнай друкарні [...]» [цыт. па: Прыгодзіч 2006, 114], маючы на ўвазе друк па-беларуску.

Узор такіх меркаванняў канца XIX ст., якія на агульным фоне вызначаюцца не толькі асноўнай ідэяй, але і ўзроўнем філалагічнай аргументацыі, можна бачыць у працах патрыярха прафесійнага беларусазнаўства, першага беларускага энцыклапедыста **Аляксандра Ельскага** (1834–1916), асобы надзвычай шматграннай і дзейснай. У яго публікацыях сярод іншага закранаюцца праблемныя пытанні беларускай мовы і літаратуры. А. Ельскі быў упэўнены ў самастойным і самабытным характары беларускай мовы (гаворкі), як і ў неабходнасці яе развіцця. «Трэба толькі, каб народная гаворка мела сваю літаратуру і несла праз яе сваёй нацыі духоўную карысць, якая выходзіць за мяжу яе

матэрыяльных хатніх патрэб», – пісаў ён у артыкуле *Пра беларускую гаворку* [1885], апублікаваным у Пецярбургу ў польскамоўным часопісе «Kraj» [Ельскі 2004, 311].

Для нашай тэмы найбольшую цікавасць мае артыкул *Беларуская літаратура і бібліяграфія* [1892], у якім, як пісаў сам А. Ельскі, пералічаны «першакрыніцы беларускай літаратуры і ўвогуле пісьменства, што тычацца гісторыі, старажытных помнікаў, мінулага і сучаснага стану Беларусі з розных пунктаў гледжання» [Ельскі 2004, 329].

Пачынаецца храналагічнае апісанне з XVI ст., з Бібліі Францыска Скарыны, і працягваецца па стагоддзях – XVII, XVIII, XIX. Варта звярнуць асаблівую ўвагу на асвятленне А. Ельскім XVIII ст. – найбольш праблемнага ў філіяцыйным аспекце – пры гаворцы пра перарыў пісьмовай традыцыі і пераемнасць беларускай літаратурнай мовы. Навуковец называе вядомыя яму творы гэтага часу, надрукаваныя па-беларуску: супрасльскія *Собраніе прыпадкаў* [1722], *Пролаг* [1791], пачаеўскія *Беседы парохіяльныя* [1789], *Песні Давіда* [1798], а таксама луцкія «беларускія казанні на пінскай гаворцы для ўжытку ўніяцкіх папоў» [1798]. Як бачна – усё гэта сачыненні для выкарыстання ўніяцкімі. Далей А. Ельскі заўважае: «У базыльянскіх богаслужэбніках канца мінулага і пачатку бягучага стагоддзяў ёсць святыя песні на беларускай мове, якія да гэтага часу спяваюць паўсюдна на Русі літоўскай вандроўныя лірнікі» [Ельскі 2004, 335], а вось пра інтэрмедый канца XVIII ст. у гэтым сваім артыкуле А. Ельскі не ўзгадвае.

Нягледзячы на тое, што на фоне іншых храналагічных перыядаў – XVI, XVII, XIX стст. – XVIII ст. у выкладзе А. Ельскага выглядае надзвычай сціпла, вельмі важна, што гэты перыяд уключаны ім у агульную перыядызацыю без якіх бы там ні было спасылак на стан беларускай мовы, літаратуры і пісьменства, грамадска-палітычныя абставіны і пад. Таму правамерна дапусціць, што праблемы перарыву пісьмовай традыцыі беларускай літаратурнай мовы для А. Ельскага не існавала як такой і развіццё беларускай мовы ад старажытнасці да XIX ст. ён успрымаў як эвалюцыйны працэс.

Сучаснае разуменне і інтэрпрэтацыя прыведзеных меркаванняў звязана з праблемай тэрміналагічнай варыянтнасці, вельмі вострай у XIX ст. Напрыклад, у працы С. Запрудскага *Назвы беларускай мовы ў працах даследчыкаў пачатку XIX ст.* прыведзены наступныя варыянты: *беларуская, руская, заходняруская, літоўска-руская, польска-руская, польска-маларуска-руская, русінская, рутэнская, літоўская, літоўска-руская, славяна-літоўская, крывіцкая, славяна-крывіцкая* [Запрудскі 2013, 84]. Такая варыянтнасць сведчыць пра рознае ўспрыняцце беларускай мовы самімі

даследчыкамі, а таксама пра неўнармаваны характар адпаведнай лінгвістычнай тэрміналогіі, у прыватнасці лінгвонімаў, што ў сваю чаргу было абумоўлена агульным станам развіцця тагачаснага славяназнаўства.

Заклучэнне

Уяўленні мовазнаўцаў першай паловы XIX ст. адносна беларускай мовы ў цэлым можна ахарактарызаваць як лапідарныя, няпоўныя і ва многім супярэчлівыя, што вынікае з агульнага стану тагачасных лінгвістычных ведаў і ведаў пра беларускую мову ў прыватнасці. Натуральна, калі адной з праблем тагачаснай славістыкі было прызнанне ці непрызнанне факта існавання асобнай самастойнай беларускай мовы, то нельга чакаць пры гэтым вырашэння праблемы, якая будзе сфармулявана і стане актуальнай толькі ў будучым, – прызнання ці непрызнання факта існавання перарыву пісьмовай традыцыі гэтай мовы. Да канца XIX ст. навуковыя даследаванні, у тым ліку і беларускай мовы, зрабіліся намнога больш глыбокімі і поўнымі, чым на пачатку стагоддзя.

Большасць навукоўцаў XIX ст., асабліва першай яго паловы, пісьмовую традыцыю беларускай мовы суадносіць выключна са старажытнасцю, абмяжоўваючыся адным-двума стылямі (афіцыйна-справавым і рэлігійным), і пры гэтым, як правіла, не адрознівае вусна-гутарковую і пісьмовую формы мовы, успрымаючы іх як цэлае. Розныя тэрміналагічныя варыянты наймення беларускай мовы, выкарыстаныя В. Сопікавым, С. Ліндэ, М. Вішнеўскім, М. Баброўскім, Д. Языкавым і інш., не здольны зацямніць выказаную імі асноўную ідэю – старажытнае беларускае пісьменства існавала, але знікла да канца XVII ст.

Асобныя даследчыкі XIX ст. (К. Калайдовіч, П. Шафарык, І. Грыгаровіч) прызнавалі існаванне высокаразвітай старабеларускай пісьмовай традыцыі і яе сувязь з сучаснымі ім беларускімі гаворкамі.

Сярод выказванняў філолагаў-славістаў адносна беларускай пісьмовай традыцыі знаходзім і меркаванні, якія адмаўляюць яе любое існаванне (М. Качаноўскі) ці прызнаюць толькі ў адносінах да старажытнасці, не ўжываючы пры гэтым азначэнне *беларуская* (ананімны S. P..r).

На якасна новым навуковым узроўні праблемы, звязаныя з беларускай мовай, у тым ліку і з філіяцыйным аспектам у гісторыі літаратурнай мовы, пачынаюць вырашацца фактычна ўжо ў самым канцы XIX ст. У творчасці разгледжаных філолагаў найбольш паказальны прыклад такога падыходу можна бачыць у А. Ельскага, які не толькі канстатаваў бесперапыннасць беларускай пісьмовай традыцыі, але, як

і перад ім Я. Чачот, усведамляў неабходнасць развіцця і ўдасканалення беларускага пісьменства, для чаго абодва аўтары прыкладалі шмат намаганняў.

Праведзенае даследаванне высвятляе перадумовы ўзнікнення і развіцця асобнай мовазнаўчай філіяцыйнай праблемы перарыву пісьмовай традыцыі беларускай літаратурнай мовы, аднак, безумоўна, патрабуе далейшай распрацоўкі і паглыблення.

Літаратура

- Бобровский П.О., 1887, *Судьба супрасльскай рукописи, открытой доктором богословия, магистром философии и филологии М.К. Бобровским*, Санкт-Петербург.
- Гапоненко И., 2021, *Система образования на белорусских землях в XIX – начале XX века: общественно-политические и языковые аспекты*, [в:] «Родное слово». *Белорусский и украинские языки в школе (очерки истории массового образования, середина XIX – середина XX века)*; редкол. Е.Ю. Борисенок и др., Москва–Санкт-Петербург, с. 84–115.
- Гуліцкі М.Ф., 1994, *Грыгаровіч Іван Іванавіч*, [у:] *Беларуская мова: Энцыклапедыя*, рэд. А.Я. Міхневіч, Мінск, с. 165–166.
- Ельскі Аляксандр. *Выбранае*, 2004, уклад. Н. Мазоўка, У. Казберука, К. Цвіркі; пер. з пол. Н. Мазоўка, У. Казберука, Г. Кісялёва, Мінск.
- Запрудскі С., 2020, *Нарысы гісторыі беларускага мовазнаўства XIX стагоддзя: дапаможнік*, Мінск.
- Запрудскі С., 2013, *Назвы беларускай мовы ў працах даследчыкаў пачатку XIX ст.*, [у:] *Беларуская мова і мовазнаўства: XIX стагоддзе*, рэд. М.Р. Прыгодзіч, Мінск, с. 81–111.
- Каченовский М., 1828, *О снимке жалованной Грамоты Великого Князя Литовского Витовта Канонникам Виленским*, «Вестник Европы», № 23 (декабрь), с. 144–147.
- Куль-Сяльвестрава С., 2002, *Эвалюцыя этнічнага самавызначэння прадстаўнікоў прывілеяванага са слоўя ў Беларусі XVIII–XIX стст.*, [у:] *Польска-беларускія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі IV. Матэрыялы IX Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Шлях да ўзаемнасці»* Беласток, 20–22 ліп. 2001 г., Białystok, с. 291–299.
- Макарэвіч В., 2006, «Развітанне з сарматызмам» – нацыянальны склад і мова шляхты Беларусі ў XIX ст., [у:] *Шлях да ўзаемнасці. Матэрыялы XII Міжнароднай навуковай канферэнцыі*. 11–12 ліст. 2004 г., Гродна, с. 268–273.
- Прыгодзіч М., 2006, *Беларускае мовазнаўства: вучэбны дапаможнік*, Мінск.
- Свістунова М., 2013, *Погляды на беларускую мову ў асяродку ўніяцкіх святароў (М.К. Баброўскі, А.Ю. Сасноўскі, П.Г. Янкоўскі)*, [у:] *Беларуская мова і мовазнаўства: XIX стагоддзе*, рэд. М.Р. Прыгодзіч, Мінск, с. 111–127.
- Семашкевіч Р., 1971, *Беларускі-літаратурна-грамадскі рух у Пецярбурзе (канец XIX – пачатак XX ст.)*, Мінск, с. 12–13.

- Сопиков В., 1904, *Опыт российской библиографии*, ч. 1 [Книги церковнославянской печати], ред., примеч., доп. и указ. В.Н. Рогожин, Санкт-Петербург.
- Шафарик П.Й., 1843, *Славянское народописание*, пер. с чеш. [и предисл.] И. Бодянского, Москва.
- Цьвікевіч А., 1993, «Западно-руссизм». Нарысы з гісторыі грамадзкай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в., Менск.
- Языков Д., 1836, *Бѣлорусскій или Русскій языкъ*, [у:] *Энциклопедическій лексиконъ*, т. 7, Санктпетербургъ, с. 568–569.
- Lewaszkiwicz T., 1980, *Panslawistyczne osobliwosci leksykalne S.B. Lindego i jego projekt stworzenia wspólnego języka słowiańskiego*, „Monografie Slawistyczne” 42.
- Linde S.B., 1815–1816a, *O literaturze słowiańsko-rosyjskiej*, „Pamiętnik Warszawski”, 1815: t. 2 (sierpień), s. 411–428, t. 3 (wrzesień), s. 14–34, t. 3 (październik), s. 133–150, t. 3 (listopad), s. 277–298; 1816a: t. 4 (styczeń), s. 3–21, t. 4 (marzec), s. 285–296, t. 5 (maj), s. 3–21, t. 5 (czerwiec), s. 125–144.
- Linde S.B., 1816b. *O statucie litewskim: ruskim językiem i drukiem wydanyim wiadomość*, Warszawa.
- Linde S.B., 1823, *Mikołaja Grecza rys historyczny literatury rossyjskiej: z dodatkami z Batjuskowa, Bestuzewa, Bulharyna [et al.]*, Warszawa.
- Mironowicz E., 2003, *Prorosyjska i propolska orientacja w białoruskiej myśli politycznej na przełomie XIX i XX w.*, [w:] *Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Droga ku wzajemności”*, IX edycja, Białowieża, 5–7.10.2001 r.; X edycja, Hajnówka–Białowieża 21–23 czerwca 2002 r., red. A. Barszczewski, M. Sajewicz, Mińsk, с. 13–20.
- Radzik R., 2000, *Między zbiorowością etniczną a wspólnotą narodową*, Lublin.
- Rakowiecki I.B., 1822, *Prawda ruska czyli Prawa Wielkiego Xięcia Jarosława Władymirowicza tudzież traktaty Olga y Igora WW. XX. kiiowskich z cesarzami greckimi y Mściława Dawidowicza X. Smoleńskiego z Rygą zawarte, których texta obok z polskiem tłumaczeniem poprzedza rys historyczny zwyczajów, obyczajów, religiy, praw y języka dawnych słowiańskich y słowiańsko-ruskich narodow*, t. 2, Warszawa.
- S.P...r., 1836, *Rusini i ich język*, „Przyjaciel Ludu, czyli tygodnik potrzebnych i pożytecznych wiadomości”, nr 34, s. 269–270.
- Wiszniewski M., 1851, *Historia literatury polskiej*, t. 8, Kraków.

SLAVIC PHILOLOGISTS OF THE 19TH CENTURY ON THE CHARACTER OF THE WRITTEN TRADITION IN THE HISTORY OF THE BELARUSIAN LANGUAGE

Summary

Historical approaches to the problem of linearity of the Belarusian language development are discussed in the article. In the introductory part, the importance of filiation research is showed, the results of which depend on the resolution of

linguistic-historical and social issues. Various assessments of the character of continuity between the old Belarusian and the new Belarusian literary language that exist in modern linguistics are briefly presented and the dynamic of views on this issue is discussed. The main part presents the reflections of Slavic philologists of the 19th century, directly or indirectly related to the study of the written tradition of the Belarusian language. These opinions are combined into four groups, according to their main ideas, each of which is described and qualified. It is concluded that in the 19th century, when recognition of a separate Belarusian language became relevant, the filiation problem relating to it had not yet been comprehended and formulated. The dynamic of the described opinions (from the recognition of the existence of Belarusian writing in antiquity to the realization of the need to improve it in the present) shows the preconditions for the formation of the problem of interruption in the written tradition of the Belarusian language.

Keywords: history of the Belarusian literary language, filiation aspect, interruption of the written tradition, interstage continuity, philologists of the 19th century

Ключавыя словы: гісторыя беларускай літаратурнай мовы, філіяцыйны аспект, перарыву пісьмовай традыцыі, міжстадыійная пераемнасць, філолагі XIX ст.